

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 8, Nummer 4 / Tammoez 5755 - Juli 1995

Oplage 350 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 - Bankrekening 95.24.27.737

DE 'JODENSTRAAT' IN HISTORISCH PERSPECTIEF¹

door Jaap Hagedoorn

Van het eertijds bloeiende joodse leven in Nederland resteert na de vervolging en vernietiging tijdens de Tweede Wereldoorlog nog maar weinig. Naast tastbare overblijfselen als synagoges en begraafplaatsen kennen we ook resten in de vorm van aanduidingen in woorden en namen. De boeken van Hartog Beem, *Sje-erith. Resten van een taal* en Jerosche. *Jiddische spreekwoorden en gezegden* door Van Gorcum in 1967 resp. 1970 uitgegeven, geven hiervan een overzicht.

Een derde, onderbelicht spoor van joods leven in Nederland wordt gevormd door geografische aanduidingen. Zeer bekend is natuurlijk de Jodenbreestraat in Amsterdam, zo genoemd omdat zich in de zeventiende eeuw vele naar de Republiek gevluchte joden vestigden in de toenmalige nieuwbouwwijken aan de oostkant van de stad. Maar ook elders in Nederland zijn straat-, streek- of veldnamen te vinden die duiden op aanwezigheid van joden. Overigens vinden we ook in de omringende landen dergelijke geografische benamingen. Zo kent Londen een Jews Walk, een Jew Street en een Jewry Street, heeft Tarascon in Zuid-Frankrijk een Rue des Juifs en is in Aken een Judengaße te vinden. Ook in minder voor de hand liggende

plaatsen komt men een dergelijke aanduiding wel tegen. Zo kent het terpdorp Rysum in Ost-Friesland een Judendobbe en een Judenstraße. In de loop van de geschiedenis verdwijnen dit soort namen soms weer. Op het bordje met 'Webergildestraße' in Emden wordt aangegeven, dat deze straat tussen 1571 en 1933 Judenstraße heette. Het laatste jaartal maakt duidelijk, waarom de straat van naam veranderde.

Enig speurwerk in het postcodeboek levert al snel een lijst van Nederlandse straten op die verwijzen naar de aanwezigheid van joden of een joodse gemeenschap in het verleden. Daartoe kan ook gerekend worden de Synagogestraat in Hengelo (Gld). Waarschijnlijk betreft het hier een straat die in recenter tijden

¹ Dit artikel is gebaseerd op een uitgebreider onderzoek naar de achtergronden van namen en aanduidingen samenhangend met de aanwezigheid van joden ter plaatse. Het artikel werd eerder geplaatst in *Uitgever tussen oost en west. Liber Amicorum, aangeboden aan D.C.J. Bakkes bij zijn afscheid van Van Gorcum* (Assen, 1995).

zo benoemd is. Dat geldt ook voor de Sjoelstraat in Gorredijk, eertijds de Langewal waaraan in 1807 de synagoge werd gesticht.

De oudst bekende, nog bestaande aanduidingen vinden we in Maastricht, Venlo en Utrecht, terwijl ook Nijmegen al rond 1500 een (niet meer bestaande) Jodengas kende. In een Maastrichtse schepenbrief is al in 1295 sprake van de Jodenstraat (Platea Judeorum), genoemd naar de synagoge ter plaatse. In 1377 was deze synagoge al niet meer in gebruik, want de joden werden in 1370 uit de stad verdreven. In Venlo was in 1364 en 1385 al sprake van een Jodenstraat, maar in 1546 werd het de joden verboden binnen de muren van de stad te wonen. De aanduiding van de straat bleef in de volksmond kennelijk bestaan tot zij in meer recente tijd werd vastgelegd. In Utrecht bestaat nog altijd het Jodenrijtje nabij de Bakkersbrug. Het steegje ontstond in de veertiende eeuw, maar kreeg in de loop van de vijftiende eeuw haar huidige benaming. Dit moet duiden op de tweede vestiging van joden in Utrecht, tussen de vernietiging van de gemeenschap tijdens de pestepidemie in 1349 en het vestigingsverbod in 1444. Het is niet duidelijk of er in de desbetreffende straat in Venlo, Utrecht of Nijmegen een synagoge gevestigd was. Waarschijnlijk was de aanwezigheid van één of meer joden motief voor de vernoeming. Er is geen reden aan te nemen, dat hierbij sprake was van een gedwongen samenwonen van de joden ter plaatse, zoals in de getto's in zuidelijke en (later) oostelijke landen wel het geval was.

De samenhang met de aanwezigheid van een synagoge is de meest voorkomende verklaring van de naam van een Joden(kerk)straat. Soms ligt dit verband al ver terug in de tijd, zoals in het geval van Maastricht. Toen joden zich na de burgerlijke gelijkstelling van 1796 zonder beperkingen overal in Nederland mochten vestigen, groeiden er in de negentiende eeuw overal kleine gemeenschappen. Meestal waren deze groepen rond het midden van de negentiende eeuw groot genoeg om een joodse gemeente te vormen en een eigen synagoge te bouwen.

Vandaar dat we tal van straatnamen vinden die daaraan herinneren. In Tiel werd in 1839 op het terrein van het voormalige Agnietenklooster een synagoge gesticht aan wat later het Jodenstraatje ging heten. In Harderwijk werd in 1817 een synagoge gesticht, waarna het straatje Jodenkerksteeg werd genoemd.

Een derde grond tot vernoeming was gelegen in de aanwezigheid van een joodse begraafplaats. In Middelburg bestaat de Jodengang, zogenoemd omdat de Portugees-joodse begraafplaats daartussen 1655 en 1721 in gebruik was. In Zwolle werd in 1722 een dodenakker gesticht op de voormalige Luurderschans buiten de stad. Het wegje ernaar toe heet in de volksmond nog altijd 'Jeuden-diekien', hoewel de begraafplaats al jaren geleden werd geruimd. Op één van de bolwerken van de stad Groningen werd in 1747 een joodse begraafplaats gevestigd, die tot 1838 dienst deed. De straat heet er nog altijd Jodenkamp. Buiten Hardenberg was tussen de eerste helft van de achttiende eeuw en 1901 op een natuurlijke hoogte een joodse begraafplaats ingericht, die nog altijd het 'Jeudenbarchien' wordt genoemd.

Twee andere achtergronden van een vernoeming wil ik hier niet onvermeld laten. Beide stammen uit Emmen. Het zogenoemde 'Jeudenveentien' herinnert aan de pogingen van de gebroeders Jacobs om aan het eind van de negentiende eeuw enige moerasgrond in cultuur te brengen. Het Jodensteegje, een onverhard pad bij het dorpje Weerdingen ten noorden van Emmen, ontleent zijn naam aan de joodse veehandelaren die van dit pad gebruik maakten om naar de plaatselijke markt te gaan.

Het moge duidelijk zijn, dat de ouderdom van sommige van de relevante benamingen ver in de tijd terug kan rijken. Daarbij is meestal sprake geweest van bewoning door joden van de desbetreffende straat of steeg. Een minder lange geschiedenis kennen die aanduidingen die samenhangen met de aanwezigheid van joodse begraafplaatsen. Uit meer recente tijden stammen die namen die duiden op de plaatselijke synagoge. Op een enkele uitzon-

dering na is met deze drie factoren de historische context van het fenomeen 'Jodenstraat' geschetst.

Literatuur

J.M. Lemmens, *Joods leven in Maastricht* (Maastricht 1990)

Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede/Antwerpen/Amsterdam 1992)

Jan Stoutenbeek en Paul Vigeveno, *Joods Nederland. Een cultuurhistorische gids* (Amsterdam 1989)

Jac. Zwarts, *Hoofdstukken uit de geschiedenis der Joden in Nederland* (Zutphen 1929).

))

HET ALEF-BEET, EEN 'GOOCHEM' ALFABET (3)¹

door Dick Broeren

De derde letter van het Hebreeuwse alfabet, de Gimmel (B), lijkt op een kameel met zijn lange nek, zo'n dier dat doelbewust en geduldig zijn weg gaat door de woestijn. Lang kan het zonder drinken en het brengt de reiziger veilig op de plaats van bestemming.

Het zal dan ook wel geen toeval zijn dat het gebed dat na een lange reis kan worden uitgesproken het 'Gomeel'-gebed wordt genoemd, afgeleid van de woorden van het tweede vers van psalm 103: 'en vergeet geen van zijn *weldaden*' (GeMoeLaw).

Het woord Gimmel is verwant aan het werkwoord GaMaL, d.i. voeden, grootbrengen, rijp worden en vergoeden. In Tora komt deze werkwoordstam voor het eerst voor in Genesis 21:8,

'wajiGaMaL ... Jitschak', d.i. 'en Izaäk ... werd gespeend',

d.w.z. hij ging voor het eerst vast voedsel gebruiken, een belangrijke stap in zijn 'rijpingsproces'.

Dezelfde werkwoordstam G-M-L vinden we terug in het begrip *Gemiloeth Chassadiem*, d.i. het doen van goede daden, van daden van trouw en barmhartigheid. Deze uitdrukking komt voor in de Pirké Avoth, de Spreuken der Vaderen, waar geschreven staat:

'Op drie principes rust de wereld. Ten eerste: op de Tora. Ten tweede: op de dienst voor (!) G'd. Ten derde: op het doen van goede daden' (Pirké Avoth 1:2).

Op de Tora wil zeggen op de studie van Tora, zoals geschreven staat in Job 33:33, 'en Ik zal je wijsheid leren' (wa'A'alefcha gochma). Deze studie wordt gesymboliseerd door de Alef, één. De dienst voor G'd houdt in de dienst in de

¹ De beide vorige afleveringen zijn te vinden in Judaica-Bulletin 8.1 en 8.2.

Tempel, Beet hamiqdasj, gesymboliseerd door de Beet, twee. Goede daden, Gemiloet Chassadiem, vormen de basis van en voor de menselijke samenleving, gesymboliseerd door de Gimmel, drie. En is G'd zelf niet, volgens de eerste bede van het Achttiengedbed, de `hoogste G'd die weldaden doet', in het Hebreeuws: `Eljon GoMeeL chassadiem toviem'?

Dit doen van goede daden dient met inlevingsvermogen en bescheidenheid gedaan te worden. Zo werd R. Josef Ber, de rabbijn van Brisk, eens door een arme man benaderd met een vraag naar de uitvoering van een gedragsregel uit Tora. `Rabbi, mag je het gebod van de Vier Bekers aan de Seider-tafel ook volbrengen met melk in plaats van met wijn?' R. Josef Ber vroeg de man of de dokter hem verboden had wijn te drinken. Toen de man antwoordde dat hij gezond was maar geen geld had om wijn te kopen, vroeg de rabbijn zijn vrouw om 25 roebel en haalde de arme sloeber over het bedrag als lening te accepteren, wel wetend dat hij er waarschijnlijk nooit iets van zou terug zien. Toen de man opgelucht vertrokken was vroeg de vrouw van de rabbijn hem waarom hij de man 25 roebel had gegeven, want voor 2 of 3 roebel had hij al meer dan genoeg wijn kunnen kopen. Waarop de rabbijn antwoordde: `Als hij aan de Seider-tafel melk wil drinken is het duidelijk dat hij óók voor vlees wel geen geld zal hebben'.

Nadat Adam en Eva van de vrucht van de Verboden Boom hebben gegeten, bewijst G'd hun een daad van barmhartigheid, Hij maakt kleren voor hen en beschermt hen aldus tegen het klimaat en voor elkaars schaamte.

De laatste daad van G'd in Tora is weer een goede daad: Hij begraaft Mozes, een dienst waarvoor duidelijk geen tegenprestatie verwacht kan worden. G'd laat zien waar het in Tora óók om gaat: Gemiloeth Chassadiem, het *doen* van barmhartigheid.

Een verhaal: Zo was er eens een man, Eliëzer genaamd, die bekend stond om zijn grote gastvrijheid. In de hemel wilde men hem testen en niemand minder dan de grote profeet Elia werd er op uitgestuurd om dat te doen. En zo kon het gebeuren dat in de namiddag van de

Sjabbat een sjofele reiziger, bepakt en gezakt, arriveerde in het dorp waar Reb Eliëzer woonde. Hoewel de reiziger de Sjabbat ernstig ontheiligde nodigde Eliëzer hem uit voor een maaltijd en onderdak. Zo groot was zijn gastvrijheid dat hij de kritiek van de hele gemeente trotseerde om een vreemde gast, die de wetten van de Sjabbat overtrad, te verwelkomen. Toen sprak de als reiziger vermomde Elia: `Omdat je mij gastvrijheid hebt betoond, zul je een zoon ontvangen die Israël zal verlichten'. De zoon die geboren werd, Israël ben Eliëzer, zou inderdaad Israël verlichten. Als de Meester van de Goede Naam, als de Baäl Sjem Tov, zou hij de grondlegger worden van het Chassidisme, het Chassidisme waar de Gemiloeth Chassadiem zo'n voorname rol in speelt.

?44444444444444444444444444444447
* **READER HEBREEUWS** 5
.))))))))))))))))))))))))))))))E

Al enkele jaren heeft onze docent drs. J.L.C. Boertjens aan zijn cursisten Bijbels-Hebreeuws aantekeningen uitgedeeld bij de in de cursus gebruikte grammatica van het Bijbels Hebreeuws van J.P. Lettinga. Nu zijn deze aantekeningen compleet en bevatten ook aantekeningen bij de syntaxis. Voor belangstellenden, met name oud-cursisten, zijn deze aantekeningen verkrijgbaar. Ze kunnen na telefonische of schriftelijke bestelling bij de docent thuis worden afgehaald. De prijs is dan f 20,-. Ze kunnen ook opgestuurd worden. Er komt dan f 7,50 verzend- en portokosten bij. Na ontvangst van f 27,50 op giro- of bankrekening worden de aantekeningen (in ringband) toegezonden. Besteladres: Sriveriusmate 32, 8014 JW Zwolle, tel. 038-651566, bankrek. 43.76.34.965, girorek. 1165884.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING ZOMER EN NAJAAR 1995

za 8/7	Sjabbat Chaqat (Num. 19:1-22:1)	do 5/10	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgcurcus), 4e bijeenkomst
za 15/7	Sjabbat Balaq (Num. 22:2-25:9)	za 7/10	Sjabbat Ha'azienoe (Deut. 32:1-52)
zo 16/7	Vastendag van 17 Tammoez	-----	
za 22/7	Sjabbat Pienchas (Num. 25:10-30:1)	ma 9/10	1e Dag Soekkot - 1e Dag Loofhuttenfeest Joodse exegese Uittochtverhalen, 2e bijeenkomst
za 29/7	Sjabbat Mattot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)	di 10/10	2e Dag Soekkot - 2e Dag Loofhuttenfeest * Genootschap Nederland-Israël Zwolle. Dr. M. Buning over de joods-Ameri- kaanse schrijver Chaim Potok. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle. Tijd: 19.30 uur * Werkgroep Kerk en Israël Twello en Teuge. Leerhuis Joods Geloof. Drs. Uzi Hagaï over Tora. Plaats: Gebouw Irene naast Ned. Herv. Kerk, Dorpsstraat, Twello. Tijd: 20.00 uur.
-----		wo 11/10	Israëlish volksdansen, 2e bijeenkomst Gein van het leren (Vrij Leerhuis 3), 1e bijeenkomst
za 5/8	Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)	do 12/10	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcurcus), 2e bijeenkomst
zo 6/8	Vastendag van 9 Av (Verwoesting van de tempel)	za 14/10	Sjabbat
za 12/8	Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)	-----	
za 19/8	Sjabbat Eeqev (Deut. 7:12-11:25)	ma 16/10	Sjemienie Atséret - Slotfeest Joodse exegese Uittochtverhalen, 3e bijeenkomst
za 26/8	Sjabbat Re'eeh (Deut. 11:26-16:17)	di 17/10	Simchat Tora - Vreugde der Wet
za 2/9	Sjabbat Sjofetiem (Deut. 16:18-21:9)	wo 18/10	Israëlish volksdansen, 3e bijeenkomst Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1), 2e bijeenkomst
-----		do 19/10	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgcurcus), 5e bijeenkomst
do 7/9	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgcurcus), 1e bijeenkomst	za 21/10	Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)
za 9/9	Sjabbat Kie Teetsee (Deut. 21:10-25:19)	-----	
-----		ma 23/10	Gedichten van Jehoeda Amichai, 1e bijeenkomst
do 14/9	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgcurcus), 2e bijeenkomst	di 24/10	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcurcus), 1e bijeenkomst
za 16/9	Sjabbat Kie Tova (Deut. 26:1-29:8)		Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscurcus), 1e bijeenkomst
-----		wo 25/10	Israëlish volksdansen, 4e bijeenkomst Gein van het leren (Vrij Leerhuis 3), 2e bijeenkomst
ma 18/9	Jozef-verhalen (Vrij Leerhuis 2), 1e bijeenkomst	za 28/10	Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)
do 21/9	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcurcus), 1e bijeenkomst	ma 30/10	Jozef-verhalen (Vrij Leerhuis 2), 4e bijeenkomst
za 23/9	Sjabbat Nitsaviem (Deut. 29:9-30:20)		

zo 24/9	Einde zomertijd - Erev Rosj Hasjanah		
ma 25/9	Jom alef Rosj Hasjanah - 1e dag Joods Nieuwjaar		
di 26/9	Jom beet Rosj Hasjanah - 2e dag Joods Nieuwjaar		
wo 27/9	Israëlish volksdansen, 1e bijeenkomst Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1), 1e bijeenkomst		
do 28/9	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgcurcus), 3e bijeenkomst		
za 30/9	Sjabbat Wajeelech (Deut. 31:1-31:30); Sjoevah (Hos. 14:2-10; Joël 2:15-27)		

ma 2/10	Joodse exegese Uittochtverhalen, 1e bijeenkomst Jozef-verhalen (Vrij Leerhuis 2), 2e bijeenkomst		
di 3/10	Erev Jom Kippoer - Vooravond Grote Verzoendag		
wo 4/10	Jom Kippoer - Grote Verzoendag		

di 31/10	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 2e bijeenkomst
wo 1/11	Israëlsch volksdansen, 5e bijeenkomst Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1), 3e bijeenkomst
do 2/11	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 3e bijeenkomst
za 4/11	Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)

ma 6/11	Joodse exegese Uittochtverhalen, 4e bijeenkomst Gedichten van Jehoeda Amichai, 2e bijeenkomst
di 7/11	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 2e bijeenkomst Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 3e bijeenkomst * Werkgroep Kerk en Israël Twello en Teuge. Leerhuis Joods Geloof. Drs. Uzi Hagai over Misjna en Tosefta. Plaats: Gebouw Irene naast Ned. Herv. Kerk, Dorpsstraat, Twello. Tijd: 20.00 uur.
wo 8/11	Israëlsch volksdansen, 6e bijeenkomst Gein van het leren (Vrij Leerhuis 3), 3e bijeenkomst
do 9/11	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgscursus), 6e bijeenkomst
za 11/11	Sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)

ma 13/11	Joodse exegese Uittochtverhalen, 5e bijeenkomst Jozef-verhalen (Vrij Leerhuis 2), 5e bijeenkomst
di 14/11	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 4e bijeenkomst
wo 15/11	Israëlsch volksdansen, 7e bijeenkomst Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1), 4e bijeenkomst
do 16/11	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 4e bijeenkomst
za 18/11	Sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)

ma 20/11	Joodse exegese Uittochtverhalen, 6e bijeenkomst Gedichten van Jehoeda Amichai, 3e bijeenkomst
di 21/11	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 3e bijeenkomst Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 5e bijeenkomst
wo 22/11	Israëlsch volksdansen, 8e bijeenkomst Gein van het leren (Vrij Leerhuis 3), 4e bijeenkomst
do 23/11	Bijbels-Hebreeuws 2 (Vervolgscursus), 7e bijeenkomst
za 25/11	Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)

ma 27/11	Joodse exegese Uittochtverhalen, 7e bijeenkomst Jozef-verhalen (Vrij Leerhuis 2), 6e bijeenkomst
di 28/11	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 6e bijeenkomst
wo 29/11	Israëlsch volksdansen, 9e bijeenkomst Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1), 5e bijeenkomst
do 30/11	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 5e bijeenkomst

))))))))))))))

OLDEBROEK EN DE ZWOLSE SYNAGOGUE

door Jan Lingen

Er is al heel veel gesproken en geschreven, vooral in dit voorjaar over het einde van de Grote Oorlog. Toch wil ik er nog een verhaal aan toevoegen, en wel omdat het onvermoed iets te maken heeft met de ons zo vertrouwde Zwolse synagoge.

Het zal 17 april 1945 zijn geweest. De Duitsers waren uit Oldebroek weggetrokken. Ook de boerderij van de familie Spijkerboer aan de Laanzichtweg, niet ver van de Zwaluwenburg, waar mijn broer en ik waren ondergedoken, kwam vrij. Grote vreugde voor ons allemaal, maar vooral voor onze joodse onderduikers, het al bejaarde echtpaar Troostwijk, uit Zwolle afkomstig. Zij hadden in het bijzonder tijdens de korte bezetting van de boerderij angstige dagen moeten doorleven.

In april trokken namelijk groepen Duitse militairen die waren verslagen bij de IJssellinie, zich terug in Oldebroek en omgeving. Door een ordonnans werd onze boerderij uitgekozen als verblijf voor hun gewonde commandant, een aantal officieren en manschappen. Nog altijd fanatiek, het 'Heil Hitler' was niet van de lucht en er waren kennelijk SA-lieden bij: beige jasjes met hakenkruisen. Dank zij de onverschrokken houding van de boerin konden de joodse onderduikers in hun schuilplaats blijven. Maar ik herinner me nog goed die ochtend, dat ik hun heel omzichtig eten bracht en dat een Duitse officier buiten op de stoep met de rug naar hun kamerdeur stond te fluiten. Als hij had kunnen

vermoeden wat er zich onder zijn laarzen bevond!

En dan, op een goede dag komen de Canadezen met hun gevechtswagens op Laanzicht. Een ervan draait op het erf van de boerderij en wat een verrassing, een van de militairen blijkt een zoon van de familie Troostwijk, nu in geallieerde dienst, en die middels het verzet het adres van z'n ouders heeft gevonden. Die willen zo gauw moge-

lijk na alle jaren van spanning op verschillende onderduikadressen terug naar Zwolle. Er komt een koetsje met paard voorrijden. Maar tot m'n verbazing gaat de boer eerst met Arthur Troostwijk, van schoppen voorzien naar de plek voor de voordeur van hun schuilverblijf en zij beginnen te graven. Na enige tijd kwam er een groot pak tevoorschijn en daarin bevond zich één van de Torah-rollen uit de Zwolse synagoge die Arthur Troostwijk als bestuurder op zijn vlucht had meegenomen en zorgvuldig had laten mee-onderduiken.

Ik zie ze nog Laanzicht afrijden in de koets, het gelukkige bevrijde echtpaar Troostwijk met de Torah-rol, richting Zwolle waar ze nog jaren hebben gewoond.

))

KAN EEN VOLK DAN WETEN WAAR HET HEENGAAT?

Toespraak voor het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle ter gelegenheid van Jom Ha'atsmaoeth 5755/1995
door Peter van 't Riet

¹Er woonde in Pintschow eens een zeer verstandige en opgewekte jongen, die Jonathan heette en de zoon was van de stadsrabbijn. Op een keer ging de jonge Jonathan tegen de avond de straat op. Een politieman hield hem aan en vroeg hem, waar hij heen ging. De jongen antwoordde: 'Dat weet ik niet.' Om dit brutale antwoord werd hij meegenomen naar het politiebureau. Toen de politiecommandant hem vroeg, waarom hij zo'n brutaal antwoord had gegeven, zei hij: 'Kan een mens dan weten waar hij heengaat? Ik wilde naar de synagoge, maar zie, nu ben ik op het politiebureau.'

*Kan een mens dan weten waar hij heengaat?
Kan een volk dan weten waar het heengaat?*

*Meer dan negentien eeuwen geleden werd
Jeruzalem verwoest.
Negentien eeuwen lang gingen de Joden in
ballingschap.*

*Velen dachten toen dat het niet lang zou
duren.
Spoedig zou Masjiach komen en hen terug-
voeren naar Tsion.*

*Wie kon toen vermoeden dat zij negentien
eeuwen lang op Pessach zouden zingen:
'Volgend jaar in Jeruzalem!'*

*Zij wilden naar Jeruzalem, maar kwamen
terecht in de kruistochten, de vervolgingen, de
pogroms, de concentratiekampen.*

Kan een mens dan weten waar hij heen gaat?

²Er liep eens een Jood langs de Romeinse keizer Adrianus en zei tegen hem: 'Vrede zij

met u!" De keizer werd kwaad en zei: `Wat een brutaliteit! Hij groet mij alsof ik zijn vriend ben. Onthoofd hem!'

Daarna kwam een tweede Jood langs, die gezien had wat er met de ander was gebeurd. Hij was wijzer en voorzichtiger. Hij deed alsof hij de keizer niet zag en liep langs hem heen zonder hem te groeten. Toen werd Adrianus weer kwaad en zei: `Wat een brutaliteit! Wat denkt die Jood wel! Hij waagt het mij, de heerser van dit machtige imperium, voorbij te lopen zonder mij te groeten! Ben ik dan niemand voor hem? Dood hem!'

Toen zeiden zijn raadgevers: `Keizer, wij begrijpen uw handelwijze en uw bevelen niet. De eerste hebt u gedood, omdat hij u groette, de tweede omdat hij u niet groette. Waar blijft hier de logica? Toen antwoordde Adrianus: `Jullie hoeven mij niet te vertellen om welke redenen ik de Joden moet doden. Ik zal altijd wel een reden vinden!'

*Kan een mens dan weten waar hij heengaat?
Kan een volk dan weten waar het heengaat?*

*Zij wilden vreedzaam leven onder de volken
van Europa.*

*Zij baden elke week voor de vrede van de
stad, waarnaar de Eeuwige hen gevoerd had.*

*Maar er was altijd wel een reden om hen te
beschuldigen, te vervolgen of te doden.*

Kan een volk dan weten waar het heengaat?

³Toen Jonathan van Pintschow een jongeman was geworden, werd hij om zijn wijsheid tot rabbijn van Praag benoemd. Ook de koning wilde weten hoe ver zijn wijsheid reikte. Hij liet hem daarom bij zich roepen en zei hem: `Luister, ik verlaat de stad. Er zijn twee poorten in de muur, een grote en een kleine. Kun jij me vanuit je grote wijsheid vertellen door welke poort ik als ik van mijn reis terugkeer, de stad binnenga?' De rabbi antwoordde: `Als ik zeg dat u de ene kiest, zult u de andere nemen. Geef me daarom een vel papier, dan zal ik daar het antwoord op schrij-

ven dat God mij ingeeft. Het vel papier zal ik in een enveloppe doen en die goed verzegelen. De enveloppe moet tot uw terugkeer in de koninklijke schatkamer worden bewaard. Na uw terugkomst maakt u de enveloppe in aanwezigheid van de vorsten open, zodat ze allemaal het antwoord horen.' Dit voorstel beviel de koning en aldus gebeurde het. Daarna steeg de koning op zijn paard en vertrok met zijn gevolg.

Toen de koning terugkeerde en bij de stadsmuur kwam, dacht hij bij zichzelf: `Ik heb twee poorten voor me en ik weet niet welke ik moet kiezen om het antwoord van de rabbi fout te laten zijn. Maar omdat iedereen door de grote poort naar binnen gaat, heeft de rabbi vast geschreven, dat ik door de kleine ga omdat een koning nu eenmaal anders doet dan normaal is. Daarom moet ik net als alle burgers de grote poort kiezen. Dan is het antwoord van de rabbi verkeerd.' Maar toen de koning de grote poort naderde, bedacht hij: `Het is mogelijk dat de rabbi mijn gedachtengang heeft geraden en dus geschreven heeft dat ik door de grote poort naar binnen ga. Daarom is het beter dat ik door de kleine poort naar binnen ga om zo zijn voorspelling te weerleggen.' Hij stond bij de stadsmuur en aarzelde en twijfelde. Hij kon geen besluit nemen. Hij was helemaal in de war en wist niet wat hij moest doen.

Toen kreeg hij een idee: hij zou ergens een gat in de muur laten maken en daardoor naar binnen gaan. De koning gaf zijn knechten de opdracht en zij maakten een bres in de muur, tussen de beide poorten. Toen trok de koning door de nieuwe poort de stad binnen. Hij was in opperbeste stemming en dacht: `Nu zullen de woorden van de rabbi onjuist blijken te zijn.'

In het paleis aangekomen liet hij onmiddellijk de rabbi halen. Opgeruimd ontving hij hem, terwijl de vorsten aan weerszijden van hem zaten. De koning liet de enveloppe met het antwoord van de rabbi uit de schatkamer halen. Men onderzocht de enveloppe van alle kanten, maar deze bleek onaangeroerd te zijn. Een van zijn dienaren verbrak het zegel, opende de brief en las de woorden van de rabbi: `De koning mag zich een weg banen zonder dat iemand het

hem kan verbieden.' De koning was zeer verbaasd en vroeg aan de rabbi: 'Hoe ben je op het idee gekomen om deze woorden op te schrijven?' En de rabbi antwoordde: 'Ik bedacht bij mijzelf dat mijn Heer de Koning alle mogelijke manieren zou bedenken om mijn woorden te weerleggen. En omdat het in uw macht ligt om alles te doen wat u wilt, handelde ik naar de woorden van onze wijzen en schreef wat er uitdrukkelijk in de Talmoed staat. En de woorden van onze leraren zijn bewaarheid, omdat ze voortkomen uit de Tora, de bron van de waarheid. Daaruit is mijn kennis en mijn wijsheid afkomstig.'

*Kan een mens dan weten waar hij heengaat?
Kan een volk dan weten waar het heengaat,
als er altijd wel een reden is om het te ver-
volgen?*

*Hoe ben je op het idee gekomen om deze
woorden op te schrijven?
Waar haalt een volk negentien eeuwen de
moed vandaan?*

*Hoe kan het koers houden op de woorden van
zijn wijzen zonder te weten waar het heen-
gaat?
Zonder te weten wanneer het aankomt?*

*In de diepste duisternis van het concentratie-
kamp verwoordde de twaalfjarige Esther
Sjtoeb, van wie we verder niets, maar dan ook
niets weten, dat wonderlijke, vasthoudende,
onredelijke geloof van eeuwen her.*

⁴Een, twee, drie,
wanneer zullen we vrij zijn:
hongerig, blote voeten, in lompen,
van vader en moeder afgesneden,
God, wat doet dat pijn.

Een, twee, drie,
de dag wil niet voorbij,
tegels, planken, stenen sjouwen
en botten van dode mensen,
God, wat doet dat pijn.

Een, twee, drie,
hoor mijn schreeuwen
om de naamloze massagraven,
om de kinderen van de scholen,
geen moeder om hen heen.

Een, twee, drie,
wij zullen wel trouw geloven,
wachten en hopen,
omdat Jij ons hebt beloofd:
'Israël leeft!'

*Kan een mens dan weten waar hij heengaat?
Kan een volk dan weten waar het heengaat,
negentien eeuwen lang?*

*Deze dagen viert Europa dat het vijftig jaar
geleden werd bevrijd van de nazi-beulen en
hun horden.
Maar de Europese Joden moesten toen nog
drie jaar door een diep dal.*

*Eerst drie jaar na de grootste van alle ver-
schrikkingen ging de hoop van de twaalfjarige
Esther in vervulling.*

*Dat vieren wij vandaag, op deze zevenenveer-
tigste Jom Ha'atsmaoet.*

*Voor het eerst veranderde er iets in de wereld
van vervolging en dood, die de Europese Joden
negentien eeuwen lang gevangen hield:*

*De staatkundige opstanding van het joodse
volk, voorzichtig omschreven als 'het ontlui-
kend begin van onze verlossing'.*

*Er is in de wereld iets veranderd sindsdien,
hoewel niet iedereen dat direct doorhad.*

⁵Een Jood wordt verhoord in het communisti-
sche Polen: 'Je hebt familie in het buitenland?'
'Nee.' 'Wat nee? Wie is dan David Cohen in
Tel-Aviv?' 'Dat is mijn broer.' 'En wie is Chaia
Goldbaum in Haifa?' 'Dat is mijn zuster.'
'Bliksems nog aan toe, nou zal ik het je nòg
een keer vragen: Heb je familie in het buiten-
land, ja of nee?' 'Nee, werkelijk niet! Ik ben de

ongelukkig gekozen Nederlandse woorden, onbegrijpelijke zinsconstructies en onjuiste associaties.

De vertaalsters gaan al bij het eerste woord van de Tora de mist in. Het Hebreeuwse woord *bereesjiet*, meestal vertaald met *in het begin*, wordt weergegeven met *eerst*! Daarmee wordt geheel voorbij gegaan aan de samenstelling van het Hebreeuwse woord uit *be* (met de betekenis *in* of *door*) en *reesjiet*. *Reesjiet* is verwant met *rosj*, wat *hoofd* betekent (Willem Barnard vertaalde *bereesjiet* met *van hoofde aan*). *Reesjiet* betekent *begin*, maar ook *beginsel*, zodat men zelfs kan vertalen met *in beginsel* (... *schiep God de hemel en de aarde*)! En dat is nu juist waarom het in de Tora gaat: God maakt niet alles kant en klaar, maar zo dat het zich verder ontwikkelen kan... Door de vertaling *eerst* te nemen, gaat het beginselkarakter van de schepping geheel verloren en komt de nadruk te liggen op het lineaire tijdsaspect, dat in het Hebreeuwse denken juist een ondergeschikte rol speelt (de Hebreeuwse tijdsopvatting is meer ruimtelijk dan lineair). Helemaal curieus wordt deze vertaling met *eerst* als de vertaalsters de Hebreeuwse gewoonte overnemen en het boek Genesis noemen naar het eerste woord (het boek Genesis heet in het Hebreeuws *Bereesjiet*). De naam van het boek in het Nederlands wordt dan ook met *Eerst* weergegeven!

Wat te denken van de vertaling *het land was er, bar en baar* in Eerst 1:2 (Gen. 1:2 dus!). De allitererende woorden *bar en baar* zijn een poging de Hebreeuwse rijmwoorden *tohoe wa-vohoe* weer te geven, die vaak vertaald worden met *woest en ledig*. Nu zijn er veel mogelijkheden om deze enigszins mysterieuze woorden te vertalen. *Bar* is in dit verband een geschikt woord, maar wat hier in 's hemels naam de betekenis van *baar* mag zijn...? Een draagbaar? Een staaf goud?

Wie een vreemde tekst in het Nederlands wil vertalen, moet niet alleen iets van de filologische eigenschappen van die tekst afweten, maar ook de gedachtenwereld kennen waarin die tekst is ontstaan en beschikken over een goed Nederlands taalgevoel waarmee onjuiste associaties vermeden en treffende associaties opgeroepen kunnen worden. Dat de vertaling in alle opzichten goed Nederlands oplevert, is niet altijd nodig en helemaal niet als het om een werkvertaling gaat die is bedoeld om de tekst verder van commentaar te voorzien. Maar de hier geboden vertaling is zelfs als werkvertaling vaak geheel zinloos. Wat bijvoorbeeld te denken van de vertaling van het vijfde gebod (Ex. 20:12) met *maak je vader en moeder zwaar*? Het Hebreeuwse werkwoord *kavad* (*zwaar zijn*) betekent in de pi'el-vorm *eren* (vandaar de vertaling *eer je vader en je moeder*). Als men de associatie met 'zwaar' of 'gewicht' wil

vasthouden, kan men vertalen met *ken je vader en je moeder gewicht toe*. Dat is weliswaar nog steeds "Nederlands langs het randje", maar geeft exact aan waar het omgaat (geen absolute gehoorzaamheid, maar wel serieus nemen!). De vertaling *maak je vader en je moeder zwaar* is niet alleen slecht Nederlands maar bovendien geheel betekenisloos.

Voor de Hebreeuwse Bijbel is de gedachtenwereld die het meest de oorspronkelijke gedachtenwereld van het oude Israël benadert, de gedachtenwereld van het Jodendom en speciaal die van de rabbijnen. Ook daarvan is in deze vertaling weinig tot niets te merken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de weergave van de vierletterige naam, weliswaar slechts met medeklinkers, maar met als gevolg dat deze door veel lezers zal worden uitgesproken! Dat blijkt ook uit de vertaling van *jom ha-sjabbat* met *dag van de viering*, waarmee elke connectie met de concrete sjabbat verdwijnt. En wat te denken van *slachtblok* voor *altaar*, alsof het bij het offeren alleen of voornamelijk om het slachten te doen was...

Alle bedenkelijke vertalingen in dit boek te bespreken zou meer dan een heel nummer van dit bulletin in beslag nemen. Het bovenstaande zij voldoende. In de leerhuizen waarin men de Hebreeuwse taal en het Jodendom serieus wil nemen, kan men beter met andere vertalingen werken (er zijn voldoende vertalingen van joodse zijde op de markt, die betere perspectieven op de Hebreeuwse tekst bieden).

Peter van 't Riet

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis, onder vermelding van 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J. van Beers (penningmeester)
- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondeleider synagoge)
- mev. T. Kwakkel (bibliotheecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris)
- C. Verdonk (administrateur-cursuscoördinator)

De Stichting geeft jaarlijks een uitgebreide folder uit over haar activiteiten. Deze kan worden aangevraagd bij de cursuscoördinator (038-539283) of bij de voorzitter (038-536647).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is één maal per maand geopend op zondagmiddag van 13.30-17.00 uur. Dan worden er ook rondleidingen verzorgd. De toegang kost f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt samen met de volgende organisaties:

- Joodse Gemeente van Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B.Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle
 zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen
 worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bank-
 rekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica
 Zwolle, Zwartsluis.

```
64444444444444444444444444444444@
5  CURSUSPROGRAMMA 1995-96      *
F)))))))))))))))))))))))))))-
```

In het seizoen 1995-1996 zullen in de Zwolse synagoge cursussen worden georganiseerd door de Stichting Judaica. Het programma ziet er als volgt uit.

VRIJ LEERHUIS CURSUSSEN

- Inleiding in het Jodendom
- Tenach lezen met de rabbijnen
- Actuele vragen in het licht van de joodse traditie

CURSUSSEN BIJBELS-HEBREEUWS

- Beginnerscursus
- Gevorderdencursus
- Bijhoudcursus

KORTE CURSUSSEN

- De gedichten van Jehoeda Amichai
- Het vierde evangelie en de Essenen
- Het Chassidisme

CURSUS JOODSE EXEGESE VOOR PREDIKANTEN EN PASTORES

CURSUS ISRAËLISCHE VOLKSDANSEN
(Niet in de synagoge)

Meer gegevens over inhouden, lesmateriaal, data en cursusgelden vindt u in de cursusfolder, die u kunt aanvragen bij onze administratie: tel. 038-539283. Deze folder bevat ook een inschrijfkaart waarmee u zich kunt aanmelden.

64444444444444444444444444444444@
5 VOLGENDE BULLETIN *

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 oktober 1995. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september ingeleverd te zijn. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.